

7. *Центральний державний архів вищих органів влади України.* – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 409.
 8. ДАЧО. – Ф. Р-67. – Оп. 1. – Спр. 38.
 9. ДАЧО. – Ф. Р-2867. – Оп. 1. – Спр. 8.

О. М. Костюкова

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ» В УКРАЇНІ (1920 – 30-і рр.)

На сучасному етапі значно зросла роль громадських об'єднань, які активізують свою діяльність і мають значний вплив на розвиток державних суспільно-політичних процесів. Актуальність дослідження ґрунтується на необхідності вивчення та узагальнення їхніх основних завдань і напрямів роботи в історичному вимірі. В історіографії ця тема представлена як у загальному контексті колективних праць [1], так і окремих дослідників, зокрема С. Кульчицького [2], М. Кармазіної [3], С. Свистовича [4], В. Молоткіної [5], М. Журби [6]. Ю. Степанчука [7] та ін. Мета цієї статті – розкрити діяльність громадського об'єднання товариства «Геть неписьменність» в 1920 – 30-х рр. та його значення для здійснення суспільно-політичних і культурологічних процесів в Україні.

Товариство «Геть неписьменність», яке діяло в Україні з 1923 до 1936 рр., було однією з наймасовіших добровільних організацій. У 1924 р. до його роботи активно долучилося понад 300 тис. ентузіастів народної освіти [8, 133]. У 1929/30 р. навчанням неписьменних було охоплено 2 274 337 осіб, замість 1 759 500 за планом НКО, а разом з малописьменними – 2 700 000 осіб. У доповідній записці «Про підсумки лікнепроботи за зимовий період 1929/30 рр. та план лікнепроботи на 1930/30 рік» підкреслювалося, що такий значний зріст охоплення став можливим лише через притягнення до активної участі партійних, комсомольських, профспілкових, кооперативних організацій і зокрема товариства «Геть неписьменність», з об'єднанням їхньої діяльності в єдиному державному плані та розподілом конкретних завдань і обов'язків.

Планове завдання уряду охопити 1 600 000 неписьменних було розподілено між організаціями за кількістю осіб, найбільше НКО – 9 000 000, Спілкою Робос – 500 000 і Товариством «Геть неписьменність» – 450 000. Далі між профспілками – 300 000, всіма видами кооперації – 265 000, ЛКСМУ – 290 000.

Постановою секретаріату ЦК КП(б)У «Про підсумки ліквідації неписьменності за 1929/30 рік та завдання на 1930/31 рік» відмічалось збільшення активності в здійсненні планів лікнепу товариства і, виходячи з завдання, поставленого партією, – закінчити ліквідацію неписьменності серед трудящих мас віком 14 – 35 років у 1930/31 р. ЦК ухвалив: «Охопити неписьменних не менше 2,5 млн., а малописьменних збільшити до 1,5 млн. осіб». Приведення в життя намічених планів у першу чергу покладалося на органи Наросвіти, а також на товариство «Геть неписьменність» – по 25%. Далі – на спілку Робос – 20%, кооперацію – 16%, інші спілки – 9%, ЛКСМУ – 6% [9, 11 – 12].

Активна діяльність товариства від початку заснування була спрямована на виконання таких завдань: притягнути робітничо-селянську суспільність до ідеї боротьби з неписьменністю, сприяти масовому втягненню неписьменних селян і робітників до школи лікнепу, оживити роботу товариства шляхом залучення членів партії, КСМ та активу працюючих, забезпечити коштами справу ліквідації неписьменності на селі. На кошти, що їх збирали члени товариства 1924/25 та 1925/26 рр., було відкрито 2 504 школи для неписьменних (на селі – 2 000),

в яких навчалось понад 80 000 селян та робітників [10, 19]. Безпосереднє виконання завдань товариства покладалося на низові осередки, тому постала необхідність створити в них таку форму роботи, як діяльність комісій. Вони працювали на основі «Положення про роботу в низових осередках Товариства «Геть неписьменність». Організаційна комісія брала на себе ініціативу організації роботи інших комісій, допомагала їм складати і здійснювати плани роботи, проводила облік роботи комісій і осередку в цілому, встановлювала і підтримувала зв'язок з органами Надзвичайної Комісії Ліквідації Неписьменності та іншими організаціями. Комісія обліку неписьменних та малописьменних допомагала виявляти для Надзвичайної Комісії Ліквідації Неписьменності їхню точну кількість у конкретному районі діяльності, готувала звіти і списки неписьменних, погоджуючи їх з місцевими органами статистичного управління. Агітаційна комісія максимально використовувала збори робітників та службовців різних установ і підприємств, ЛКСМ, сільради, Комітети незаможних селян, виступаючи на них з доповідями, організовувала робкарів і через них висвітлювала життя осередків та хід роботи в справі ліквідації неписьменності в місцевій пресі та стінних газетах, допомагала організовувати нові осередки товариства, погоджуючи цю роботу з місцевим комосередком, осередком КСМУ, товариством «Культзмичка», клубом, хатою-читальнею і сільбудом. Шкільна комісія слідувала, за тим, щоб неписьменні регулярно відвідували навчальні установи, за зв'язком неписьменних підлітків з піонерським рухом. Комісія з проведення поодинокого та гурткового навчання проводила облік неписьменних, особливо членів родин, яких не охоплювала мережа лікпунктів Надзвичайної Комісії Ліквідації Неписьменності, здійснювала облік культурних сил серед членів товариства, які можна було притягти для проведення поодинокого і гурткового навчання, допомагала вчителям опорних шкіл інструктувати осіб, які вчили неписьменних у групах. Комісія з проведення виховної роботи була створена для підвищення загального культурного і політичного розвитку, а також громадської кваліфікації членів товариства. Для цього вона організовувала доповіді і лекції про радянське будівництво, про завдання народної освіти, розповсюджувала відповідну літературу і газети. Фінансово-господарська комісія відшукувала кошти для забезпечення нормальної роботи осередків [11, 38 – 42].

Політичний напрям діяльності товариства спрямовувався на тісну співпрацю, зокрема з ЛКСМ України. В травні 1925 р. секретаріат ЦК ЛКСМУ затвердив «Положення про роботу ЛКСМУ в галузі лікнепу», в якому визначалося проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед робітничо-селянської молоді та членів ЛКСМ для їх найбільшого залучення у члени товариства і проведення культурно-освітньої роботи, особливо на селі. КСМ ввела свого постійного представника в члени Правління, починаючи з низового осередку і кінчаючи Центральним Правлінням товариства [12, 46 – 47].

В основі діяльності осередків та членів товариства було запрограмоване не просто ліквідувати неписьменність, а й залучати ту частину трудящих, яка була відірвана від безпосередньої активної участі в соціалістичному будівництві, до активної громадсько-політичної роботи, до участі в проведенні поточних господарчо-політичних кампаній [13, 3]. Гасло «Жодного члена товариства без конкретного навантаження» стало «бойовим» для багатьох його відділень, зокрема для Київського обласного, яке акцентувало увагу на керівництві соцмаганням, в якому були допущені значні прорахунки. Для покращення роботи товариство розробило матеріали на допомогу керівникам районних товариств і осеред-

ків, які стали узагальнюючими. В них відмічалось, що агітаційно-масова робота ще остаточно не перебудована відповідно до вимог соціалістичного будівництва. Її необхідно проводити систематично і мобілізувати членів товариства по-більшовицькому боротися за виконання промфінплану, за колективізацію сільського господарства, за організаційно-господарче зміцнення колгоспів, радгоспів, за виконання завдань весняно-засівної та збиральної компаній, реалізації позики тощо. До матеріалів було внесено пропозицію про запровадження, на основі вказівок Сталіна, преміальної системи для ударників – членів товариства [14, 15 – 17].

В основі громадсько-політичного виховання була теза: «Соціалістична реконструкція народного господарства день-у-день прискорює свій темп. Тож і робітник і колгоспник, селянин-бідняк, середняк – творці цієї реконструкції також повинні швидко підносити свій культурний та політичний рівень і навчитися використовувати набуті знання, які зброю до участі в соціалістичному будівництві». Відповідно підкреслювалося, що писемність – це лише база, засіб для опанування знань з науки, техніки, політики та до застосування їх у практиці виробничо-громадської роботи. Пропускаючи неписьменних та малописьменних через безперервний вплив різних політосвітніх закладів, товариство допомагало їм відповідати вимогам.

Директивні методи громадсько-політичного виховання полягали у таких видах роботи, як організація системного читання, циклів лекцій з науково-технічних та виробничих питань, системних політбесід, гуртків самоосвіти, недільних університетів (у робітничих та великих сільських центрах), системних екскурсій, відвідувань кінофільмів, вистав, концертів тощо. Політичні кампанії вимагалося проводити цілими колективами, ґрунтуючись на місцевому матеріалі [15, 16, 19, 24].

Отже, громадське об'єднання товариство «Геть неписьменність», виконуючи ідеологічні функції, сприяло здійсненню культурологічних процесів в Україні 1920 – 30-х рр. Однак ця тема потребує подальшого поглибленого дослідження.

1. *Історія України: нове бачення / За ред. В.А. Смолія. – К., 1995. – Т. 2.*
2. *Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К., 1999.*
3. *Кармазіна М.С. Деятельность добровольных обществ Украинской ССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства. 1926-1936 гг.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1989.*
4. *Свистович С.М. Громадські організації в політичній системі радянської України в 20-30-ті роки ХХ ст. // Україна: Соборна: Зб. наук. ст. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 1.*
5. *Молоткіна В.К. Вплив більшовицької ідеології на діяльність добровільних товариств України в умовах НЕПУ (1921-1929 рр.) // Україна: Соборна...*
6. *Журба М.А. Громадські об'єднання українського села: етніонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20-30 рр. ХХ ст.): Дис. ... д-ра іст. наук. – Донецьк, 2003.*
7. *Степанчук Ю.С. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР в контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х початку 30-х років ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Вінниця, 2006.*
8. *Ганжа О.І. Рух ентузіастів народної освіти // Укр. істор. журн. – 1983. – № 1.*
9. *Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3088.*
10. *Робота Ленінського Товариства «Геть неписьменність» та його завдання // Порадник члена Товариства «Геть неписьменність». – Х., 1926.*
11. *Положення про осередок Ленінського Товариства «Геть неписьменність» на Україні // Порадник члена Товариства...*

12. *Положення про роботу ЛКСМУ в галузі лікнепу // Порадник члена Товариства...*
13. *Скульський І. Пам'ятка активіста члена Ленінського Товариства «Геть неписьменність». – Х., 1931.*
14. *Піркін П. Проти загальності керівництва всією практикою роботи Товариства «Геть неписьменність». – К., 1932.*
15. *Як організувати громадсько-політичне виховання учнів лікнеперів // За теми 3-го віршального. – Полтава, Б. г.*

С. Л. Трухманова

ЛІКВІДАЦІЯ СИСТЕМИ КРАЄЗНАВЧИХ ТА ІСТОРИКО-РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОДІЛЛІ У КІНЦІ 1920 – 30-х рр.

Репресивна складова політики більшовицького режиму щодо подільської інтелігенції мала ідеологічне підґрунтя – викорінення спадщини часів Центральної Ради, Директорії УНР, столицю якої був свого часу Кам'янець-Подільський та носіїв пам'яті про нещодавнє державницьке минуле України [1]. Виразно це мотивувалося, наприклад, у меморандумі 1927 р. секретаря Кам'янецького окрпарткому КП(б)У К. Коваля: «Наявність у нашому окрузі трьох вищих навчальних закладів і науково-дослідницької кафедри, близькість Західної України, а також і політичне минуле міста Кам'яця (політичний центр Петлюровщини) – призводять до того, що тут згурпувалася значна кількість наукових працівників (14 професорів, 55 педагогів ВНЗ)» [2, 57].

Постійна увага місцевого більшовицького керівництва спрямовувалася не лише в русло постійного стеження за настроями місцевої інтелігенції, але й на репресії, які, як правило, пов'язувалися з перебуванням у лавах австрійської й галицької армії. Пік репресій припав на початок 1930-х рр., коли місцеві викладацькі кадри масово притягалися до сфабрикованої справи «Української військової організації» (УВО). Однією з «репресованих» галузей історичного знання виявилось краєзнавство, яке традиційно мало в Україні великий виховний потенціал. Системні репресії більшовицького режиму проти української інтелігенції, в тому числі й представників інтелектуальної еліти Поділля, традиційно пов'язуються зі «справою» так званої «Спілки визволення України» 1929 – 1930 рр., жертви якої оцінюються від 700 – 800 – до 5 тис. і навіть понад 30 тис. осіб [3, 54; 4, 405].

Серед 45 осіб, яким «пощастило» потрапити до «ядра» цієї сфабрикованої «справи», був і відомий дослідник історії рідного краю, завідувач Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН Валентин Дмитрович Отамановський (1893 – 1965), засновник Кабінету вивчення Поділля, який став головним центром краєзнавчих досліджень на Вінниччині [5, 136]. Учений був учасником Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції (м. Харків, 29 травня – 3 червня 1925 р.), яка започаткувала системну краєзнавчу роботу в республіці. Накреслюючи першочергові заходи у вивченні історії та природи Поділля, він відзначав вагомий значення краєзнавства у суспільному житті [6, 136].

Діяльність Кабінету вивчення Поділля отримала високу оцінку наукової громадськості. Влітку 1929 р. Президія ВУАН ухвалила перетворити Кабінет на державну установу й просити виділити йому асигнування на дослідну роботу у розмірі 10 тис. руб. Одночасно В. Отамановському запропонували розробити план організації аналогічних кабінетів у Житомирі, Полтаві та Донбасі. Однак реалізувати ці задуми Валентину Дмитровичу вже не вдалося – за сценарієм ГПУ йому відводилася роль організатора й керівника Вінницької